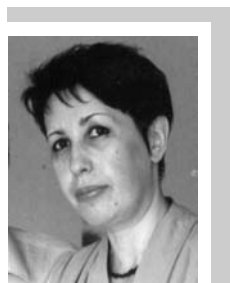

Т. В. КРАВЧЕНКО

Tamara V. Kravhcenko

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї

Формування та розвиток особистості починається від моменту народження дитини, і сім'ї у цьому процесі належить пріоритетне місце: саме вона є першим вихователем маленької людини, середовищем передачі їй духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь та навичок. При цьому провідними чинниками виступають не стільки спеціально організовані дії, скільки моральна атмосфера, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль.

За всієї багатоманітності сімей, що живуть сьогодні в Україні, вони можуть бути умовно поділені на кілька груп, кожна з яких характеризується певним ставленням батьків до дітей, а саме:

1. Сім'ї, в яких побутують дружні стосунки між усіма членами. Батьки добре знають, чим цікавиться їхня дитина, поважають її, намагаються тактовно допомагати, підтримувати.

2. Сім'ї, в яких існують доброзичливі взаємини між батьками і дітьми, але батьки прагнуть повсякчас впливати на

інтереси, захоплення, уподобання дітей. Між дорослими і дітьми спостерігається певна дистанція.

3. Сім'ї, де батьки багато уваги приділяють таким питанням, як благополуччя дитини, її здоров'я і навчальна діяльність. Головною метою виховання батьки вбачають у тому, щоб дитина успішно закінчила школу і вступила до ВНЗ; одягалася не гірше за інших. Звичай, у таких сім'ях духовний світ дитини прихований від батьків. При цьому вони й не намагаються його пізнати. Дуже часто батьки заперечують навіть можливість існування у дитини бажань, інтересів, прагнень, котрі не відповідають їх власним.

4. Сім'ї, у яких мають місце непедагогічні дії дорослих: неповага до дитини, прискіпливе стеження за нею, недовіра, тілесні покарання. Ставлення дітей до батьків найчастіше характеризується недружелюбністю; їм також буває важко спілкуватися з ровесниками.

5. Неупорядковані сім'ї, де батьки конфліктують між собою і з дітьми, зло-

вживають алкоголь, виявляють жорстокість. У 30% випадків така поведінка дорослих спричиняє антисоціальні вчинки дітей.

Зважаючи на наявні відмінності в установках батьків щодо власних дітей, були проведені дослідження, які мали на меті з'ясувати вплив різних типів сімей (залежно від їхніх ціннісних орієнтацій, поглядів, установок, взаємин із дітьми) на соціальний розвиток дітей старшого шкільного віку. Опитування здійснювалося за допомогою спеціально розроблених анкет (для батьків і дітей); результати уточнювались у процесі бесід та інтерв'ювання фокус-груп.

Проведені дослідження засвідчили загалом правильне розуміння батьками сутності процесу виховання. Відповідаючи на запитання анкети, близько 35% дорослих членів сімей зазначили, що вони намагаються приділяти дитині якомога більше уваги, але на це в них не завжди вистачає часу. На думку 42% батьків і матерів, виховувати дітей віком 16–17 років дуже важко, “адже в них є вже свої уподобання”, “вони не звертають уваги на батьківське слово, на все в них є своя думка”. 21,5% респондентів переконані, що в них не існує непорозумінь з дітьми, тому що ті “завжди слухаються”, “їх легко виховувати – щось сказав і знаєш, що все буде виконано”.

Водночас батьки майже не замислюються над тим, що виховний вплив на дітей справляють не тільки цілеспрямовані дії, а й уся сімейна атмосфера. Особливо це притаманно сім'ям, де панує авторитарний стиль взаємин. Формула батьківського ставлення тут може бути визначена так: “Моє слово – закон для всієї сім'ї”. 17,6% респондентів висловили занепокоєння і хвилювання, що “погані (напружені) взаємини з чоловіком (дружиною) негативно позначаються на стосунках з дітьми, на їхньому вихованні”, хоча, як показало цілеспрямоване додаткове вивчення, загальна частка таких сімей значно більша.

Щодо пріоритетів, яким батьки надають перевагу у вихованні сучасних старшокласників, одержані результати можуть бути розподілені таким чином: успіхам у навчанні – 35,6%; манері поведінки, вмінню спілкуватися з іншими людьми – 18,7%; статусу в колі ровесників – 6,8%; здоров'ю – 59,3%; успіхам у громадській діяльності – 8,4%; інтересам, захопленням, уподобанням дітей – 19,2%; впливу друзів, з якими товаришують діти – 3,0%.

Враховуючи той факт, що батьки розуміють сутність виховання як спеціально організовані цілеспрямовані дії, опитування передбачало виявлення тих якостей, які, на їхню думку, слід насамперед прищеплювати дітям. Узагальнені результати наводимо в порядку їх пріоритетності: “незалежність, самостійність, впевненість у собі” – 83,9%; “рішучість, наполегливість, вміння діяти за будь-яких обставин” – 80,2%; “слухняність” – 79,0%; “повагу до батьків” – 69,1%; “любов до праці, працьовитість” – 65,4%; “релігійність” – 61,7%; “бережливість” – 54,3%; “звичку до здорового способу життя” – 50,1%; “повагу до традицій, обізнаність з національною культурою” – 43,1%; “патріотизм” – 42,0%; “чесність, порядність, відвертість” – 5,7%; “терпимість та повагу до інших” – 4,6%.

Однією з важливих характеристик ціннісних установок української сім'ї можна вважати орієнтири, які сповідаються батьками щодо майбутнього дітей. Порівняно з минулими роками означилася і продовжує зростати тенденція щодо акцентуації на таких особистісних якостях, як хитрість, уміння досягати своєї мети будь-якими засобами, навіть за рахунок інших. Опитування, проведене серед батьків, дозволили одержати такі дані: 48,1 % дорослих членів сімей прагнуть, щоб їхні діти були розумні, хитрі, вміли постояти за себе, не дозволяли обдурити себе. При цьому 24,5 % вважають, що означені якості є цілком виправданими не тільки стосовно інших людей, а й по відношенню до

власної сім'ї. Обґрунтовується це тим, що “сучасне життя не терпить слабких”, “сьогодні не можна бути чесним і добропорядним”, “треба вміти завойовувати собі місце під сонцем”.

Близько третини опитаних дорослих членів сімей вважають такі якості цілком нормальними, навіть необхідними для життєдіяльності поза рідною домівкою, але заперечують їх стосовно самих себе. Майже 80 % батьків бажають, щоб їхні діти “вміли легко пристосовуватися до різних незвичних умов”, “були комунікабельні”, “ні за яких обставин не впадали у відчай”, “вміли виходити сухими з води”. Досить низький відсоток (від 4,8 до 6,1 %) припадає на відповіді, в яких згадуються такі якості, як чесність, порядність, товариськість, добросовісність.

Результати, одержані в ході дослідження, дають підстави стверджувати, що переважна більшість сімей дотримується основних родинних звичаїв, зокрема відзначає христини, дні народження, Новий рік, Різдво, Великдень, поминальні дні, весілля тощо. Такі свята, як День сім'ї і День Матері ще не набули загального визнання. Майже 11% дорослих і дітей навіть не знають про їх існування. Решта ж чули, що такі свята є, але не вважають їх дійсно святами. Досить часто відповіді мали такий зміст: “Начебто знаю, що в нас тепер є такі свята, а коли саме їх святкують не можу сказати”, “У нас майже кожного дня якесь свято проголошують. Усіх і не запам'ятаєш”.

Аналізуючи названі батьками форми і методи виховного впливу на дітей (всього було названо 36 різноманітних методів), було зроблено висновок, що в сучасній сім'ї превалюють так звані методи авторитарного спрямування, які передбачають підкорення дитини волі батьків. Водночас батьки висловлюють невдоволеність реакціями дітей на такі дії, визнають їх низьку результативність. Серед методів, до яких найчастіше звертаються батьки, можна назвати такі, як наказ, бесіда, повчання, моралізування,

вимоги; недооцінюється роль особистого прикладу, спільної діяльності, привчання, використання виховних ситуацій. У результаті цього 16,7% учнів старших класів свої взаємини з батьками охарактеризували, як “дружні”, “добрі”; 21,7% юнаків та дівчат вважають їх “довірливими”; “конфліктною” назвали ситуацію в сім'ї 25% старшокласників. Відсутність будь-якого взаєморозуміння була зафіксована в 11,4% відповідей.

Цікаві результати дало вивчення стану усвідомлення батьками неправомірності тих чи інших дій, що мають місце в практиці сімейного виховання. Близько 62 % батьків основними своїми помилками вважають відсутність єдиних поглядів на виховання дитини в сім'ї; нерозумну любов, яка спричиняє надмірну увагу, турботу, намагання обмежити трудові обов'язки, пріоритет чисто матеріальних питань, недостатність вимогливості або, навпаки, її надлишок.

Сучасне українське суспільство фахівці характеризують як суспільство перехідного періоду з властивими йому духовними орієнтирами, нормами й цінностями. Нинішній стан ціннісного світу в Україні надто неоднозначний і суперечливий. Він характеризується кризою старої ідеології, відмовою від колишніх цінностей; на зміну гомогенній культурі, яка домінувала на теренах колишнього СРСР, сьогодні приходять значна кількість співмірних культурно-ціннісних світів, ціннісних систем.

Сім'я віддзеркалює всі процеси, що відбуваються в суспільстві, осмислює їхню суть і певним чином спирається на одержаний “результат” у вихованні дітей і молоді. Тому паралельно з дослідженнями, спрямованими на виявлення виховного потенціалу батьків, проводилася робота, що мала на меті визначити, як сім'я впливає на формування поглядів, установок, ціннісних орієнтацій дітей.

Одним із важливих чинників, який сьогодні існує в межах України і впливає на соціальний розвиток молодого покоління, є проблема вибору власної і

громадянської позицій. Цей вибір потрібно зробити між двома моделями життя: пасивного, екстернального (коли за людину поза межами її свідомості хтось робить вибір і приймає рішення) й активного, інтернального (коли людина сама свідомо вирішує, як їй жити і діяти). Отже, соціальний розвиток сучасної молоді передбачає засвоєння нею певної системи знань, норм і цінностей, котрі б дозволили їй функціонувати як активним членам суспільства. Так, щодо належності до української нації відповіді старшокласників розподілилися таким чином: “Я люблю Україну і не хотів би жити в жодній з інших країн” – 29,0%; “Мені байдуже, в якій країні жити, були б тільки гроші” – 27,4%. Досить чисельною виявилася група дітей, чий бажання можна окреслити такою формулою: “Україна зараз переживає економічну кризу, жити тут важко і не віриться, що буде краще. Якби міг, то переїхав би жити за кордон” – 32,4%. 2,3% опитуваних взагалі відмовилися відповідати на це запитання. 9,9% старшокласників висловили думку, що за радянських часів жилося краще і вони хотіли б все повернути назад.

Порівняння кількісних показників наведених відповідей дітей з відповідями їхніх батьків засвідчило, що саме сім'я справляє значний вплив на наявні у них судження. Підтвердженням цього може бути, наприклад, наявність у порівняно значної кількості юнаків і дівчат установки на повернення до радянських часів. Але ж діти, яким сьогодні по 16–17 років, були ще досить малі або ще й не народилися, щоб мати чітке уявлення про життя в країні до 90-х років. Тому цілком слушно вважати, що подібні погляди формуються у них під впливом сповідуваних батьками ідей.

Сім'я справляє значний вплив і на формування інших установок молоді. Проведені дослідження засвідчили, що переважна більшість старшокласників надає перевагу російськомовному телебаченню (61,2%). Україномовні програ-

ми дивляться 35,4% юнаків і дівчат. Для 2,4% це питання не має суттєвого значення. Одержані дані майже повністю співпадають з результатами опитування їхніх батьків (різниця становить від 0,3 до 1,1 %). Схожими виявилися і відповіді щодо читання преси: 60,9% надають перевагу російськомовній періодиці, 43,1% - україномовній, у 4,0% випадків мова викладу не має значення. Щодо змісту видань і телепередач, то майже 23,2% дітей старшого шкільного віку люблять читати розважальні й спортивні журнали та газети; аналогічними є їхні уподобання в плані телевізійних передач. Також були відзначені комедії, мелодрами, стрічки детективного жанру. Порівняно з попередніми роками спостерігається зменшення захоплення бойовиками і фільмами жахів, хоча 2,1 % юнаків надають пріоритет саме їм. Водночас близько двох третин юнаків і дівчат на перше місце поставили науково-популярні й документальні фільми, пізнавальні та політико-інформаційні програми.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що сучасна сім'я має значний вплив на розвиток усіх складових особистості дитини: духовно-моральну і психосоціальну сфери, інтелект, творче мислення тощо. При цьому такий вплив може мати як випадковий, неусвідомлений характер, бути хаотичним, безсистемним, так і спеціально організованим. У результаті проведених досліджень доходимо висновку, що одне з пріоритетних місць серед зазначених впливів мають установки, погляди, ціннісні орієнтації батьків, застосовувані ними методи виховання. І в цьому разі мова йде не тільки про кількість і якість інформації, яку дитина отримує в колі сім'ї, а й про особистісну її основу, яка характеризується суб'єктивним ставленням до неї і до самої дитини з боку дорослих.

Саме від сімейного оточення (мова батьків; проблеми, що обговорюються – побутові, політичні, світоглядні; характеристики, які даються іншим лю-

ням; сімейні взаємини; способи розв'язання конфліктів, моральний внутрішньосімейний мікроклімат тощо) залежить процес соціального розвитку дитини. Наведені вище дані свідчать про необхідність надання батькам психолого-педагогічної допомоги, яка спрямовувалася б на формування у них більш адекватних поглядів на сутність процесу виховання та його зміст, сприяла б вибору доцільних, демократичних методів.

Це актуалізує завдання із формування концептуально нової національ-

ної сімейної політики, яка передбачала б впровадження цілісної системи заходів, спрямованих на підвищення виховного потенціалу батьківської родини. Їх реалізація має відбуватися не через одиничні акції, а включати скоординовані дії різних державних і громадських структур, робота яких тією чи іншою мірою пов'язана з розвитком інституту сім'ї, вихованням дитини як суб'єкта власного життя, спроможного на усвідомлений вибір, на розумний підбір ідей.

-
1. *Бесєдін А. А.* Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд.соціолог. наук. - Харків, 2002. - 19 с.
  2. Гендерний аналіз українського суспільства. Програма розвитку Організації Об'єднаних націй. - К., 1999. - 293 с.
  3. *Головатий М. Ф.* Політична психологія. - К., 2001. - 134 с.
  4. *Елисеєв О. П.* Практикум по психології личности. - СПб., 2001. - С.136-142.

Подано до редакції 09.03.2004

Abstract. **UPBRINGING AND SOCIALIZATION OF CHILDREN IN CONTEMPORARY UKRAINIAN FAMILY.** The author of the article views the process of child's socialization, underlining that the main role in a forming of person plays family parents language, their outlook, the ways of solving problems, etc.